

DLA doktori értekezés tézisei

Remenár Krisztina

A kassai magyar kántor, Hlboky György dallamgyűjteménye a Patay-
kolligátumban (17. sz. vége-18. sz. eleje)

Témavezető: Ferenczi Ilona

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28. számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású doktori iskola

Budapest

2018

I. A kutatás előzményei

A Patay-kolligátummal mindeddig *Ferenczi Ilona* és az *Régi Magyar Költők Tára XVII. századi sorozat 17. kötetének* (RMKT) szerkesztői foglalkoztak. Ferenczi Ilona a kolligátumban található Tornai graduál antifónáit vizsgálta részletesen, erről szóló cikke a *2008-as Zenetudományi Dolgozatokban* jelent meg. A kolligátum többi részéről a 2016-ban kiadott RMKT-kötetben írtak részletesebben. Ferenczi Ilona cikkében a kézirat külön megjelölés nélkül, az RMKT szerkesztőinél pedig a teljes kolligátum Tornai graduálként jelent meg, amely elnevezés megtévesztő.

Az RMKT szerkesztői a Tornai graduál kivételével részletesen felsorolták a kolligátum tartalmát, és az egyes tételekhez tartozó *Répertoire de la poésie hongroise ancienne* (RPHA) számot, illetve az RMKT XVII. századi sorozat megfelelő kötetének sorszámait is közölték. A kolligátum részeinek felosztását is szükséges volt felülvizsgálni, mivel az említett két irodalomban néhol az egyértelműen különböző kézírású és tartalmú részeket egy egységnek vették. A Tornai graduálról – az antifónák kivételével – egyik irodalom sem adott tételenkénti felsorolást, ezért szükséges volt egy táblázat összeállítása, amelyben a kolligátum összes tétele megjelent. Az RMKT 17. szerkesztői az évszámmal nem rendelkező részeket a kézírások alapján elhelyezték időben. Ugyanők világítottak rá arra is, hogy a Hlboky György által a dallamokhoz írt számok Kájoni János 1676-os *Cantionale Catholicum* énekeskönyvére utalnak.

Hlboky György gyűjteményének részletes vizsgálata során az RMKT 17. kötetének 755-758. oldalán található táblázat néhány adata javításra szorult. Habár sem a Hlboky György által írt címlapon, sem a gyűjteményben nem találunk konkrét felekezeti utalást, az RMKT-kötetben mégis katolikus kántorként írtak Hlbokyról. A kolligátum végén található énekanyagot megvizsgálva azonban egyértelművé vált, hogy Hlboky György valamely protestáns felekezethez tartozott.

II. Források

A Patay-kolligátum történetének ismertetéséhez a kolligátumhoz csatolt iratok, továbbá dr. Patay Pál visszaemlékezései és a *Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei* munkatársainak segítőkészsége állt rendelkezésemre. A kézirat tartalmának felsorolását a Patay-kolligátum általam digitalizált anyagából állítottam össze.

A tételek azonosítását az RMKT 17. kötetének szerkesztői legnagyobb részt megtették, így a kolligátum részeit felsoroló táblázathoz a 2016-ban kiadott RMKT-kötetre támaszkodhattam. A Tornai graduál anyagához – amelynek tételenkénti azonosítása

mindaddig nem történt meg teljes egészében – főképpen a Ráday és az Eperjesi graduált, az antifónákhoz pedig Ferenczi Ilona tanulmányát vettem alapul. A Hlboky György által leírt ének dallamok azonosításához az RMKT 17., valamint az RPHA két kötete volt segítségemre. A dallamok elemzéséhez az *Régi Magyar Dallamok Tára* (RMDT) második kiadásának (2017) I. kötetét használtam. Ebben megtalálhatók az énekek különböző énekeskönyvekből ismert főbb változatai, amelyekhez Hlboky György dallamait hozzávettem. A genfi zsoltárok vizsgálatához az RMKT XVII. századi sorozat 6. kötetére támaszkodtam.

Hlboky György felekezetének megállapításához az internetes adatbázison elérhető anyakönyveket néztem végig. Kassa felekezeteinek és az azokhoz tartozó iskolák történetét a *Magyarország vármegyéi és városai* sorozat I. kötetéből, Dr. Szabó Lajos *Kassai kálvinista krónika* és Homola István *A kassai Malom-utcai evangélikus templom* írásaiból állítottam össze. Ezek mellett nagy segítségemre volt az interneten is elérhető evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyv, amely részletesen leírta a kassai evangélikusok történetét.

III. Módszer

A Patay-kolligátum néhány fóliója, amelyet a doktori dolgozat témájául választottam, önálló egységet alkot ugyan a kéziratban belül, vizsgálatához mégis elengedhetetlen volt a teljes kolligátum alaposabb ismerete. Ehhez első lépésként a kéziratot eredetiben tanulmányoztam, majd a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek munkatársai engedélyével nagy felbontású fényképet készítettem minden lapjáról. Ezután az RMKT 17. kötetének felsorolásával egybevetve egyenként számba vettem a kolligátum tételeit, és a megfelelő táblázatokba bevezettem azokat.

A dolgozat első fejezetében a kolligátum huszadik századi történetének leírása után az egyes részeket mutattam be, a kézírások és az összeállított táblázatok alapján. A verses zsoltárparafrázisoknál az RMKT 17. adatainak átvétele mellett az RMDT I. megfelelő tételszámát is közöltem, amennyiben az adott vershez saját dallam is tartozott. A Tornai graduál eddig felsorolatlan tételeihez a műfaj és az egyházi időszak feltüntetésén túl az Eperjesi és a Ráday graduál megfelelő tételeit kapcsoltam. A vegyes tételeknél is az RMKT-kötet adatait vettem át, amelyek mellett a műfajt és az egyházi időszakot is jelöltem. A Patay-kolligátumban található passiót a Ráday graduál függelékében kiadott, a Batthyány graduálban leírt passióval vettem össze. A vizsgálat során egyértelművé vált, hogy a Máté evangéliuma alapján írt passió a magyar hagyománynak megfelelően moll tónusú. A kanciákat és a lamentációt tartalmazó részt az RMKT szerkesztői a passióval és az azt

megelőző vegyes tételekkel együtt, egy egységként sorolták fel. Ez a három azonban a kézírások különbözősége, valamint a műfaji meghatározások miatt jól elkülöníthetőek egymástól. Ebben a részben is a műfajt és az egyházi időben való elhelyezést jeleztem az RMKT-kötet által megadott adatokon felül.

A Hlboky György dallamgyűjteményét tartalmazó táblázat a legrészletesebb a kolligátum tételeit felsoroló listák között. Ebben a legfontosabb antológiák (RMDT I-II., RPHA, RMKT XVII.) mellett azokat az énekeskönyveket is feltüntettem, amelyek valamilyen szempontból fontosak voltak a dallamok elemzése során. *Huszár Gál 1560-as énekeskönyvére* nagy figyelmet fordítottam, mivel a legtöbb esetben ez adta az énekek legkorábbi kottás változatát. Az *1676-os Cationale Catholicum* Hlboky György oldalszám-utalásai miatt játszott fontos szerepet. A *Deák-Szentes kézirat* pedig azért jelent meg hangsúlyozott helyen, mivel az közölt Kájoni János második, *1719-es Cationale Catholicum* énekeskönyvéhez több dallamot is. Ez alapján feltételezhetővé vált, hogy a Hlboky György által leírt dallamok szorosabb kapcsolatban állnak a Deák-Szentes kézirat énekeivel.

Az utolsó két lapon található, böjti dicsérek töredékét tartalmazó szakasz sem Ferenczi Ilonánál, sem az RMKT 17. kötetében nem jelent meg Hlboky György gyűjteményétől elkülönítve, annak ellenére, hogy a kézírás és a cím alapján is egyértelműen egy új rész kezdődött ott.

A teljes kézirat megismerése után Hlboky György dallamgyűjteményére fordítottam a figyelmemet, amelynek leírása a dolgozat 3. fejezetében kapott helyet. Már a dallamok első átírása során figyelmes lettem Hlboky György kottázásának több jellegzetességére. A dallamok részletes elemzése előtt, az RMKT XVII/17-ben megadott bibliográfiai hivatkozásokat figyelembe véve megkerestem minden ének összes olyan változatát, amelyet szükségesnek tartottam az összehasonlító dallamtáblázatba bevenni. Hlboky György dallamait a kottairás és a műfaj alapján három fő csoportra tudtam osztani. Az első csoportba a 16. századi, archaizáló lejegyzésű, többnyire páratlan metrumú dallamok, a másodikba a 16. századi, modern lejegyzésű énekek, a harmadikba pedig a genfi zsoltárok tartoznak. Ezek után minden tételhez elkészítettem a szemléltető kottás táblázatot, amely alapján egyesével alaposan megvizsgáltam a dallamokat. Az elemzések során először a legfontosabb adatokat írtam le minden énekről (szövegszerző, első megjelenés, más énekekkel való kapcsolat, hangsor, strófaforma). Ezt követően összefoglaló módon írtam le Hlboky György dallamainak eltéréseit a többi énekeskönyv változataitól. Az egyes elemzések sorrendjét az határozta meg, hogy a különböző csoportokhoz tartozó tételek közül melyik hasonlít a leginkább más

énekeskönyvben megjelent változathoz. Azokat az énekeket elemeztem utoljára, amelyek az eddig ismert kottás megjelenésektől a leginkább eltérnek, vagy nem is található hozzájuk megfeleltethető dallam.

Az elemzési folyamat közben Hlboky György felekezeti hovatartozása és életének lehetséges évszámai után is kutattam, ennek eredményeit a dolgozat 2. fejezetében összegeztem. Az interneten elérhető kassai és trencsényi anyakönyveket végignézve az összes Hlboky vezetéknévű egyént tartalmazó lapot elmentettem, így fel tudtam mérni, mekkora lehetett a Hlboky-család, annak minden tagja Trencsénhez kötődött-e. Mivel a halotti anyakönyvekben az elhunytak neve és életkora mellett azt is lejegyezték, hogy mely felekezethez tartozott az illető, ezért Hlboky György felekezetének kérdése is megoldódni látszik. Az, hogy Hlboky György saját magáról annyit írt le, hogy „a magyar gyülekezet kántora”, több támpontot is adott ahhoz, hogy kizárjak valamely keresztény egyházat, amelyhez Hlboky tartozhatott. Habár végül egy irat sem említi Hlboky György vagy Georgius Hlboky mint kassai magyar kántor, vagy mint iskolai tanító nevét, de a dallamok egyre alaposabb ismerete, valamint a különböző egyházi okiratokban található információk végül megoldást kínáltak a felekezeti kérdésre. Hlboky György neve többször is megjelent trencsényi anyakönyvekben, ami alapján az RMKT XVII/17. szerkesztőinek feltevése is beigazolódni látszik, tudniillik a dallamgyűjtemény keletkezése a 17. század végére, vagy legkésőbb a 18. század elejére tehető.

Mivel Hlboky György gyűjteményében a genfi zsoltárokon és a három Luther-éneken kívül csak 16. századi, magyar eredetű gyülekezeti énekek dallamai találhatóak, ezért a doktori dolgozatomban leírtak elsősorban a magyar egyházzene- és népekkutatás számára jelentősek. Hlboky György gyűjteményének tételeivel az alapvető információk megadásán kívül mindeddig senki nem foglalkozott, a dallami elemzések is e disszertációban jelennek meg elsőként. A megismert dallamok tizenhárom éneknek a legkorábbi kottás megjelenését adják, emellett Hlboky – biztos zenei ismeretei általi szinte hibátlan – lejegyzéseivel az RMDT I-ben közölt változatokhoz újabbakat kapunk.

IV. Eredmények

Egyházzenei tanulmányaim során a himnológiai és gyülekezeti ének-, valamint graduálkutatási területek érdekelték a leginkább. Emiatt szerettem volna a doktori dolgozatom témájául is ezek közül választani. A téma pontosításában konzulensem, Ferenczi Ilona segített, aki elsőként ismerte meg a Patay-kolligátumot a kutatók közül. Eleinte nem tűnt

olyan jelentőségteljesnek Hlboky anyaga, mint amilyenné a vizsgálatok során vált. Az első nagy előrelépést az jelentette, hogy meg tudtam határozni Hlboky György felekezeti hovatartozását. Ezzel az eddigi irodalom információja, amely szerint Hlboky György katolikus kántor volt, javításra került.

A dallamok vizsgálatakor megbizonyosodtam arról, hogy Hlboky alapos zenei ismeretekkel rendelkezett, amelyeket tiszta, könnyen értelmezhető kottairással adott tovább a kassai iskola fiataljai számára. A dallamokat minden bizonnyal többszólamú letét kíséretében is énekelhették, amire az első látásra értelmetlennek tűnő módosítójel-használatból következtem. Feltűnt, hogy Hlboky valószínűleg egy meghatározott rendszer alapján használta a módosítójeleket: abban az esetben, ha magát a dallamhangot kívánta módosítani, akkor a módosítójelet az adott hang *elé* írta, ha pedig a harmónián kívánt változtatni, akkor az adott dallamhang *főlé* helyezte a módosítójelet, a basso continuo-játékhoz egyfajta jelzésként. A biztos zenei tudást az is bizonyítja, hogy több éneknek olyan változatát írta le Hlboky, amelyben az ismétlődő dallamrészekben található változtatások eltérnek az eddig ismert énekeskönyvi tételekétől, de minden ismétléskor azonosak, tehát nem elírás miatt alakultak ki.

A gyűjtemény fontos szerepet játszik az énekek eddig ismert változatkörének bővítésében. Ezek tovább gyarapítják a 2017-ben újra kiadott RMDT I. repertoárját. A dolgozatom függelékében található dallamtáblázatokban jól áttekinthetőek az egyes énekeskönyvek változatai közti különbségek. Az RMDT egy-egy éneknek több változatát is közölte, mégis a dallamok egymás alá helyezése nem minden éneknél történt meg. Hlboky György gyűjteménye egy igényesen összeállított, főleg zsoltárparafrázisokat tartalmazó iskolai énekgyűjtemény. Ezeknek a dallamoknak az eltérései vagy az iskolában alkalmazott többszólamú éneklést, vagy a kassai használatú dallammódosulásokat tükrözik.

A különböző énekeskönyvekkel való összehasonlítás során világossá vált, hogy a Deák-Szentes kézirattal való szorosabb kapcsolat nem áll fenn. Csupán néhány esetben hasonlítanak Hlboky tételei a Deák-Szentesre, és nem valamelyik másik énekeskönyvre. Az 1676-os Cationale Catholicummal való kapcsolat sem kizárólagos, hiszen több olyan ének is van Hlboky gyűjteményében, amelyhez Hlboky rossz oldalszámot írt fel, vagy egyáltalán nem jelezte azt, hogy az adott tétel szövege a Cationale Catholicumban megjelent. Emellett több dallamot is találunk Hlbokynál, amelyeket az idők során nem adtak ki katolikus énekeskönyvben, hanem csak valamely protestáns gyűjteményben.

A gyűjtemény alapos vizsgálata során egyértelművé vált, hogy Hlbokyt követően más is használta a dallamgyűjteményt. Több dallamban olyan bejegyzések olvashatók, amelyeket a Hlboky által használttól eltérő tintával írtak le, valamint a kézírás sem hasonlít Hlbokyéra.

Emellett a gyűjtemény több tételét megkülönböztető jelzéssel (+) látták el, amelynek jelentését mindeddig nem sikerült megfejteni. A kolligátum 292r oldalán található utólagos dallamlejegyzés pedig azt bizonyítja, hogy Hlboky gyűjteménye nem volt teljesen független a kézirat többi részétől, arról azonban nincs ismeretünk, hogy a teljes kézirat mely részeit ismerte Hlboky.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

1. A *Régi Magyar Költők Tára XVII. század 17. (Evangélikus és református gyülekezeti énekek, 1601-1700)* kötetének bemutatóján az erre az alkalomra összeállt kórusban énekeltem. 2016. március 30., az MTA könyvtára.

2. Előadást tartottam a Patay-kolligátumról a Dobszay82-konferencián 2017. február 4-én a FUGA-ban. A tíz perces előadás során a kolligátum történetét és annak egyes részeit mutattam be röviden, amelyekhez képeket vetítettem.

3. Csomasz Tóth Kálmán: *A XVI. század magyar dallamai* (RMDT I.) második, átdolgozott és bővített kiadásának könyvbemutatóján énekeltem az MTA BTK Zenetudományi Intézet Bartók termében 2017. november 9-én.